

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Юридичний інститут
кафедра теорії та історії держави і права

**Методичні вказівки для забезпечення самостійної
роботи
студентів заочної форми навчання
з курсу «Історія вчень про державу і право»
спеціальності «правознавство»**

Саветчук Н.М. Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи студентів заочної форми навчання з курсу «Історія вчень про державу і право»

Схвалено на засіданні кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Протокол № 6 від 27.01.2014р.

Затверджено Вченою радою від 27.02. 2014р. , протокол № 5

Рецензенти:

Книш В.В.– кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

Присташ Л.Т. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Методичні вказівки для забезпечення самостійної роботи студентів заочної форми спеціальності «правознавство» містять: програму курсу; перелік тем та планів щодо самостійної роботи; контрольні питання; ключові терміни та поняття; перелік необхідної для вивчення літератури; тематику рефератів та словник термінів та понять.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. Програма курсу.....	6
РОЗДІЛ 2. Самостійна робота.....	9
РОЗДІЛ 3. Словник термінів та понять	31
РОЗДІЛ 4. Тематика рефератів.....	36
РОЗДІЛ 5. Перелік основних джерел та літератури до всіх тем курсу.....	37

ВСТУП

Особливістю сучасного етапу розвитку державно-правової реальності в українському суспільстві є його перехідний характер. У зіткненнях різних суспільних сил шукають свого розв'язання застарілі суперечності, успадковані від минулого. В той же час, здійснюються відповідні зусилля для закладення основ сучасних і майбутніх перетворень. Тобто, йде пошук шляхів впорядкування суспільного життя, точніше формування в Україні громадянського суспільства і відповідної йому соціально-правової держави, забезпечення реалізації прав і свобод людини. В зв'язку з тим, визріла об'єктивна потреба в створенні міцного юридичного підґрунтя процесів перехідного суспільства і така важлива проблема як здійснення правильних, надійних і ефективних реформ органів держави і правової системи. Зрозуміло, що для досягнення таких цілей і позитивного їх вирішення особлива увага повинна бути звернута на такі феномени як держава і право, які мали і мають потужний вплив як на окрему людину, так і на все суспільство. Однак поверхове розуміння ролі держави і права в суспільстві, а звідси теоретичні прорахунки можуть призвести не до прогресу, а до суттєвих помилок в державотворчих процесах.

Важливим в цьому плані є звернення до історії вчень про державу і право мислителів, філософів, юристів, політиків, які створили фундаментальні державно-правові концепції, теорії, ще з античних часів подавали ідеї щодо удосконалення держави і права. Це дасть можливість студентам, майбутнім спеціалістам в галузі правознавства, що матимуть справу з державним будівництвом, забезпеченням принципу верховенства права та інших правових принципів в суспільстві, більш глибоко зрозуміти сутність цих суспільних феноменів, їх призначення. І на основі цих знань бути активними і добре підготовленими учасниками сучасних творчих державно-правових процесів, вміти правильно, критично оцінити реалії та тенденції, що відбуваються в державному і правовому житті українського суспільства. Підкреслимо, вивчення історії світової державно-правової думки дає можливість з'ясувати процес виникнення та розвитку правових категорій, зрозуміти їх природу, характер взаємозв'язку суспільства, держави, права і особи, сутність праворозуміння в західних демократіях та перехідних суспільствах, а також особливості правових систем сучасності. Тому ознайомлення з даними вченнями дає можливість краще зрозуміти сутність сучасних держав і правових систем, тенденції, здобутки в державному і правовому житті, визначити шляхи удосконалення соціуму. Таким чином, через дослідження вчень про державу і право студенти повинні навчитись враховувати та поважати досвід попередників щодо удосконалення інститутів державної влади та правової системи, які в найбільш оптимальний спосіб виконували б покладені на них функції та відповідали потребам людини і суспільства.

Водночас опрацювання пропонованого методичного матеріалу та рекомендованих літературних джерел із курсу буде сприяти усвідомленню студентами процесу формування загальнолюдських державно-правових цінностей та необхідності утвердження в соціальній практиці принципів верховенства права, демократії та правової держави, створення дійових механізмів забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Знання історії світової та вітчизняної державно-правової думки в поєднанні із знаннями, отриманими при вивченні теорії держави і права, історико-теоретичних та галузевих юридичних дисциплін будуть сприяти формуванню правової культури майбутніх юристів, забезпечать поєднання набутих теоретичних знань з практикою, розумінню сутності процесів у суспільстві та визначення своєї ролі в цих процесах.

В процесі вивчення дисципліни студенти повинні **знати:**

- становлення та розвиток вчень про державу і право від найдавніших часів до сьогодення;
- процес поступового осягнення людською думкою суті держави і права;

- суть конкретних вчень про державу і право видатних мислителів політиків, правників, які теоретично обґрунтовані та концептуально викладені;
- різні підходи щодо розуміння держави і права, їх походження та призначення;
- наукові визначення (дефініції) держави і права тими чи іншими мислителями.

вміти :

- проаналізувати суть конкретних вчень, їх зміст;
- порівняти якою мірою ті чи інші вчення успадковують політико-правову думку минулих поколінь і скільки в них нового, якою є їхня соціальна цілісність за сучасних умов;
- проаналізувати кожен державно-правову теорію, концепцію, визначити її місце і час у системі знань того чи іншого стану розвитку суспільства;
- визначити практичне значення ідей, теорій, концептуальних підходів вчених минулих часів і сучасності для сьогодення і, зокрема, для конкретних заходів що їх здійснює наш народ для творення незалежної української держави.

РОЗДІЛ 1. ПРОГРАМА КУРСУ

Змістовий модуль 1. Теоретичні основи «Історія вчень про державу і право» як науки та навчальної дисципліни

Тема. Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна

Закономірності виникнення та розвитку вчень про державу і право. Предмет історії вчень про державу і право. Методи вивчення історії вчень про державу і право. Місце дисципліни „Історія вчень про державу і право” в системі навчальних дисциплін. Джерела, структура, завдання та значення курсу. Теоретичне і практичне значення історії політико-правових вчень.

Змістовий модуль 2. Вчення філософів про державу і право від найдавніших часів до сьогодення.

Тема. Державно-правові вчення в Стародавньому світі (Індія, Китай, Греція, Рим)

Перші політико-правові вчення в Стародавньому світі. Розвиток політико-правової думки в Індії, Єгипті, Китаї. Вчення Конфуція про державу і право. Учення даосизму про державу і право.

Розвиток політико-правової думки в Стародавній Греції. Вчення Гомера, Піфагора, Демокріта. Вчення про державу і право Сократа. Філософська основа вчень про державу і право Платона. Справедливість за Платоном. Проекти ідеальної держави в трактатах Платона „Держава”, „Закони”. Класифікація Платоном форм держави.

Вчення про політику, державу і право Арістотеля. Правильні і неправильні форми держави за Арістотелем.

Загальна характеристика державно-правової концепції римських мислителів. Політико-правові ідеї Лукреція Кара. Вчення стоїків.

Теорія циклічності форм держави Полібія. Вчення про державу і справедливість Цицерона. Ідея природного права Цицерона. Сенека про загальну рівність.

Римські юристи.

Тема. Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя

Загальна характеристика доби Середньовіччя. Виникнення християнських державно-правових ідей. Політико-правове вчення А.Августина. Ранньохристиянські ідеї Августина про сутність держави. Августин про сутність закону і права.

Теологічна теорія походження держави за Ф. Аквінським. Види законів, сутність і використання державної влади.

Світська теорія держави М. Падуанського: походження держави, виборна і спадкова монархія; верховенство закону в державі та його значення в суспільстві; розмежування законів світських і церковних.

Тема . Державно-правові вчення в Західній Європі в XV – XVII ст.

Соціально-політична характеристика епохи та її відображення в політичній та правовій свідомості. Політичні та правові ідеї Відродження і Реформації. Європейський гуманізм.

Вчення про політику і державу Н. Макіавеллі, його ставлення до методів здійснення державної влади, до співвідношення форм держави у справі забезпечення могутньої та централізованої країни. Обґрунтування Н. Макіавеллі монархічної форми державного правління.

Державно-правові погляди Гуго Гроція. Гроцій про право і процес його виникнення.

Вчення Гобса про державу і право в трактаті „Левіафан”. Т.Гоббс про процес становлення і розвитку держави.

Вчення Дж. Локка про державу і право. «Тріада» Дж. Локка.

Ж. Боден про ознаки держави та державний суверенітет. Право у характеристиці Ж.Бодена.

Вчення про державу і право Б. Спінози. Характеристика Б.Спінозою форм правління.

Тема. Державно-правові вчення представників французького Просвітництва

Загальна характеристика Просвітництва. Тлумачення вченими-просвітителями ідеї суспільного договору. Політико-правові погляди Вольтера.

Державно-правова доктрина Монтеस्क'є. Монтеस्क'є про розподіл влад, форми державного правління та «дух» законів.

Революційно-демократичне вчення Руссо: природа людини, походження і сутність держави, теорія народного суверенітету, організація державної влади.

Політико-правові міркування Д.Дідро. Погляди на державу і право Гольбаха та Гельвеція.

Державно-правові ідеї Дж. Віко. Державно-правові ідеї Беккарія.

Тема. Політична думка у США періоду боротьби за незалежність

Характеристика цього періоду. Погляди на державу і право Т. Пейна. Т. Пейн про форми правління., про ідею народного суверенітету.

Ідеї держави і права Б. Франкліна. Конституційні погляди Т. Джефферсона.

Державно-правове вчення Дж. Адамса. Основні принципи державного устрою та форми правління у вченні Дж. Адамса.

Ідея централізованої федеральної влади А. Гамільтона. Погляди на державу і право Дж. Едісона.

Тема. Політико-правові вчення в Німеччині в кінці XVIII – поч. XIX ст.

Філософські основи політико-правових вчень цього періоду. Вчення про державу і право І. Канта. Поняття і призначення права. Теорія правової держави. Співвідношення права і держави, концепція міжнародного права.

Державно-правове вчення Гегеля. Історичний розвиток суспільства як процес в усвідомленні свободи. Філософія права, поняття права і закону. Співвідношення держави і громадянського суспільства.

Теоретична концепція права Й. Фіхте. Теорія «замкнутої торгової держави» Й.Фіхте.

Тема. Вчення про державу і право представників лібералізму у Англії та Франції (XIXст.)

Історична школа права як особливий напрям правової думки. Державно-правові погляди Гуго. Правове вчення Савіньї. Державно-правова концепція Пухти.

Характеристика державно-правових вчень представників французького та англійського лібералізму. Аналіз державно-правового вчення Б. Констана. Вчення Констана про право і закон. Поняття свободи за Констаном. Констан про форми держави, систему її органів та політичний ідеал.

Правове вчення Дж.Міля. Концепція правової держави Дж.Міля.

Теорія демократії і свободи Токвіля. Концепція конституційної держави А.Токвіля.

Ідеї демократизації політичних і правових інститутів держави у вченні І. Бентама. Види законів за І.Бентамом.

Тема. Політико-правові вчення в Росії (XIX- поч. XX ст.)

Анархічне вчення М. Бакуніна. Проблеми утвердження абсолютизму в творчості Феофана Прокоповича. Концепція права О. Соловйова.

Вчення про державу і право Б. Чичеріна. Філософія права Чичеріна. Новгородцев про функції права в державі. Державно-правові вчення Семена Десницького. Внесок у розвиток державно-правової теорії Олександра Радищева. Державно-правові реформи Михайла Сперанського. Вчення про державу і право П. Пестеля.

Державно-правова доктрина М. Муравйова .

Тема. Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки

Становлення поглядів на державу і право в ранньофеодальній Київській Русі. «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона. Трактатування верховенства світської влади в „Збірнику Святослава" та «Повчанні» Володимира Мономаха. Ідея централізації держави у „Повісті минулих літ" та „Слові о полку Ігоревім".

Українська політико-правова думка XVI-XVII ст. Загальна характеристика. С. Оріховський –Роксолан, П. Могила, Б. Хмельницький, І. Мазепа, П. Орлик – та їхнє вчення про державу і право.

Політико-правові вчення XIX-XX ст. Кирило-Мефодіївське товариство. Вчення про державу і право М. Костомарова.

Погляди на державу та право М. Драгоманова. Права людини, права нації – основа політико-правової концепції М. Драгоманова.

Ідея політичної національної самостійності в творчості видатного українського мислителя І. Франка. Філософія права та сутність суспільно-політичного ідеалу І. Франка.

Роль М. Грушевського у становленні української державності. Вчення про походження держави та механізм утримання влади. Концепція української національної держави.

Соціал-демократична модель української національної держави і права в творчості В. Винниченка.

Політико-правові теорії в Україні кінця XX- поч. XXI с. Особливість поглядів В. Липинського на побудову української державності. Поняття „класократії" і «територіального патріотизму» за В. Липинським.

Націоналізм як напрямок в українській державно-правовій думці. Загальна характеристика. Основні положення праці М. Міхновського „Самостійна Україна".

Д. Донцов – теоретик та ідеолог українського національного руху та його державна доктрина..

Тема. Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму

Погляди на державу і право соціалістів-утопістів Т. Мора, Дж. Кампанелли, Сен-Сімона, Фур'є, Оуена. Загальна характеристика ідей утопічного соціалізму.

Державницькі ідеї Маркса та Енгельса. Маркс та Енгельс про майбутнє суспільного розвитку. В. Ленін про диктатуру пролетаріату та її форми.

Тема . Західноєвропейські державно-правові концепції XX століття

Державно-правові ідеї епохи та їх характеристика. Поняття теорії позитивізму: юридичний позитивізм, прагматичний позитивізм і позитивістський нормативізм Кельзена. Сутність соціологічної юриспруденції. Вчення про право Р. Паунда. Погляди на право Л. Дюгі. Психологічна теорія права Л. Петражицького.

Теорія природного права та сутність сучасних концепцій „відродженого" природного права. Теорія природного права.

Сучасні теорії держави. Теорія правової держави: історичний аспект. Теорія еліт, бюрократії і технократії. Теорія соціальної держави, держави „загального блага".

РОЗДІЛ 2.

Самостійна робота

Крім лекцій та семінарських занять, студенти повинні привчатися і до самостійної роботи, самостійно шукати відповіді на поставлені до тем запитання, розкривати їх зміст, роз'яснювати певні поняття, вести дискусії. Зрозуміло, що тільки самостійна робота студента під керівництвом викладача веде до успіху.

Курс «Історія вчень про державу і право» досить складний, але цікавий. На лекційних заняттях не може бути висвітлено всі питання цього курсу. Тому багато цікавих і дискусійних тем винесено на самостійне опрацювання, до яких студенти повинні готуватись самостійно.

До тем, винесених на самостійну роботу, подається перелік питань та подається література.

Тема. Історія вчень про державу і право як наука і навчальна дисципліна

„Історія вчень про державу і право” якраз і досліджує закономірності виникнення та розвитку державно-правових концепцій, ідей, і належить до теоретично-історичних дисциплін, які мають світоглядний характер.

Предметом історії політичних і правових вчень є історія виникнення і розвитку поглядів, вчень і теорій щодо походження, ролі і значення форми держави, а також вчень і теорій про право, його суть і призначення.

Таким чином, в предмет даної науки входить історія теоретичних уявлень про найбільш істотні аспекти політики і права в їхніх необхідних внутрішніх взаємозв'язках, взаємодії та взаємовпливі. Проте предметом дослідження „Історії вчень про державу і право” є не всі знання про державу чи право, а лише ті, що їх теоретично обґрунтовано та концептуально викладено, тобто ті, які пізнавальною глибиною й цінністю перевершують повсякденні форми відображення політико-правової дійсності, де основою є життєвий досвід, почуття та емоції.

Основними загальнонауковими методами, які використовує дана наука при вивченні загальних закономірностей і умов виникнення державно-правових є такі: діалектичний метод, системний, логічний, порівняльний, історичний та ін. Але особливо важливе значення для цієї науки та її предмету мають два методи: історичний та проблемно-концептуальний.

Сутність, зміст і призначення історії вчень про державу та право проявляються у функціях, які визначаються особливостями її предмета, місцем і роллю в системі юридичних дисциплін. Провідне місце серед них займають такі: пізнавальна, світоглядна, евристична, методологічна, прогностична та ін.

Питання для вивчення:

1. Історія вчень про державу і право – самостійна навчальна дисципліна.
2. Предмет та методи історії вчень про державу і право.
3. Періодизація та функції історії вчень про державу і право.
4. Взаємозв'язок історії вчень про державу і право з іншими дисциплінами.

Контрольні питання:

1. Назвіть предмет історії вчень про державу і право.
2. Які функції історії вчень про державу і право ви знаєте?
3. Назвіть періодизацію історії вчень про державу і право.
4. Назвіть завдання курсу «Історії вчень про державу і право».
5. З якими неюридичними науками пов'язана історія вчень про державу і право?

Ключові терміни та поняття: предмет історії вчень про державу і право, методи історії вчень про державу і право, функції історії вчень про державу і право.

Реферати:

1. Закономірності виникнення та розвитку вчень про державу і право
2. Історія вчень про державу і право як самостійна дисципліна та її місце в системі навчальних дисциплін.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент ХХІ століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Державно-правові вчення в Стародавньому світі

Учення про державу та право в Стародавньому Єгипті невіддільне від міфології як першої форми суспільної свідомості.

У Стародавньому Єгипті поширеним був міф, за яким божества не тільки уособлювали найвищу владу над людьми, але й брали безпосередню участь у встановленні земного порядку та вирішенні багатьох проблем. У міфах Стародавнього Єгипту говориться про божественне походження влади та законів, їх відповідність небесним настановам, рекомендується дотримуватися встановлених богом правил поведінки. Бог постає при цьому як верховний правитель і головний суддя, він впливає на процеси, що відбуваються в суспільстві.

При вивченні даної теми слід зазначити, що соціально-політичні погляди у Стародавньому Китаї також корінням сягають міфологічних і релігійних уявлень. В цей період з'явилися "Книга пісень", "Книга переказів", "Книга порядку" та ін., у яких записані перекази про походження Землі, людей, правильну організацію політичних і релігійних церемоній, норм соціальної та політичної діяльності. Саме в цих книгах і простежується початок формування давньокитайської державно-правової думки, основні теми якої - небо та держава, людина та її земне життя, добро та зло тощо.

При розгляді даної теми варто детальніше розглянути вчення про державу і право Конфуція. Основні положення його вчення викладені в книзі, назву котрої перекладають як "Бесіди і судження». Основною темою філософії Конфуція було вчення про досконалу державу та добродесну Людину. Державу Конфуцій трактував як велику родину, в якій правитель є батьком, а піддані - дітьми. Відносини між ними уподібнюються сімейним відносинам, де молодші слухаються та шанують старших. Народ сприймався Конфуцієм як могутня, але бездуховна й інертна маса. Основне, що доступно народові, - здатність підкорятися, довіряти правителям і наслідувати їх.

Думки Конфуція про встановлення гармонії в Піднебесній були далеко не беззаперечними. Практично в ту ж епоху в Китаї зміцніла школа моїстів, засновником якої був філософ Мо-цзи. Ідеальною організацією влади Мо-цзи вважав державу, на чолі котрої стоїть мудрий політик і в якій налагоджена державна служба, де низи суспільства не зазнають гніту та злиднів. В основу ж походження держави, за твердженнями моїстів, покладено суспільний договір. Усі люди рівні від природи, верховна влада в державі належить народові. Мо-цзи вважав, що держава зовсім не пригноблює народ, правителі не експлуатують своїх підданих, а, навпаки, держава й правителі захищають усіх людей, дбають про подолання бідності, звільнення від гніту та насильства, встановлення справедливих законів.

Римські юристи розробили багато правових концепцій. Це – поділ права на приватне і публічне, вчення про юридичні особи, права і обов'язки громадян, вони внесли суттєвий вклад у розробку проблематики співвідношення права і свободи. Їхніми зусиллями було створено нову науку - юриспруденцію, основні положення якої були скомпановані в Дигестах імператора Юстиніана і за його наказом видані у 529 р. Як бачимо, в полі зору юристів знаходилось широке коло проблем загальноюридичного і галузевого характеру, де особлива увага приділялась приватній власності та юридичній основі права особи на власність.

Поняття "право" трактувалось римськими юристами узагальнено і включало в себе природне право і позитивне. Крім цього, вони розрізняли три основні види права:

- 1) цивільне право, тобто позитивне місцеве право, яке включало в себе звичаєве, преторське право та рішення народних зборів;
- 2) природне право (право божественне);
- 3) "право народів".

Важливо наголосити на тому, що природне право визнавалось юристами як реальна і невід'ємна складова частина діючого права.

Питання для вивчення:

1. Зародження вчень про державу і право в Стародавньому Єгипті.

2. Учення Конфуція про державу і право.
3. Погляди на державу і право Мо-цзи.
4. Вчення Сенеки про державу і право.
5. Державно-правові погляди римських юристів (Гай, Модестін, Павел, Ульпіан)

Контрольні питання:

1. Яка розбіжність між державно-правовою думкою Стародавньої Індії та Стародавнього Китаю?
2. Які романтично-утопічні уявлення про державу мають місце у вченні Конфуція?
3. В чому суть Вчення Сенеки про державу і право?

Ключові терміни та поняття: даосизм, Закон Дао, концепція, патріархальна сім'я, поліс, політія, тимократія, анархія.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошниченко, В.І.Мірошниченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент XXI століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Савецьук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Савецьук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Особливості вчень про державу і право в епоху Середньовіччя

Починаючи з середини першого тисячоліття нашої ери, теоретичні концепції про державу та право набувають нового забарвлення, з'являються нові підходи до з'ясування сутності держави і права, їх ролі у суспільстві. Цьому в значній мірі сприяли економічні відносини, пов'язані з розвитком феодалізму, який привів до суттєвих змін у відносинах власності і сприяв подальшому розпаду суспільства на стани та появі нових державно-правових інститутів для реалізації функцій держави. Важливим фактором, що вплинув на зміст державно-правових поглядів середньовічного суспільства була християнська релігія. В основі права християнство вбачало правду, справедливість, які йдуть від Бога. Пропагуються ідеї божественного походження влади та беззаперечне їй підкорення.

Ф.Аквінський використав вчення Арістотеля у розробці своєї християнської державно-правової концепції. Він поділяє думку Арістотеля про те, що людина є політичною істотою, в її природі є прагнення жити разом з іншими людьми для забезпечення своїх потреб. Як наслідок цього прагнення є держава. Влада у державі, як стверджує Аквінський, від Бога, він радить їй беззастережно підкорятися. Тому роль правителя у державі порівнює з роллю Бога у світі. Своє вчення про право Ф.Аквінський будує, виходячи із того, що всі закони випливають із Вічного закону. На основі цього він виділяє таку піраміду законів: вічний закон, природний, людський та божественний.

Вчення італійського мислителя Марсилія Падуанського викладене у творі "Захисник миру". З точки зору мислителя, держава — виразник політичної влади, її джерелом є народ, він є носієм суверенітету і верховним законодавцем. Від нього походить як світська, так і духовна влада. Падуанський до категорії "народ" відносив не всіх людей, а тільки кращих представників: військових, державних службовців і священнослужителів. Право, на думку М.Падуанського, виникає разом із державою, не існує поза державою. Загальне право він поділяв на божественне та позитивне.

Системно-християнське та державно-правове вчення єпископ Аврелій Августин виклав у книзі "Про град Божий". Його концепція ґрунтувалась на тому, що всі соціальні і державні інститути, а також правові норми є наслідком гріховності людей. Бог наділив людину свободою не для того, щоб користуватися нею як заманеться, а для того, щоб жити за приписами Святого Письма. А.Августин робить висновок, що гріховність земного життя, державно-правових порядків проявляється у пануванні людини над людиною, у відносинах управління і підкорення.

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика доби Середньовіччя.
2. Теологічна теорія походження держави за Ф. Аквінським:
  - пріоритет духовної влади над світською;
  - види законів
3. Світська теорія держави М. Падуанського:
  - походження держави, виборна і спадкова монархія;
  - верховенство закону в державі та його значення всуспільстві;
  - розмежування законів світських і церковних.
4. Державно-правове вчення єпископа А.Августина (Блаженного).

Контрольні питання:

1. Чому, на думку філософів доби раннього християнства, суперечливості між державою та церквою мали юрисдикційний характер?
2. Дайте обґрунтування Ф.Аквінським переваг монархії як форми державного правління.
3. Яким чином Ф.Аквінський обґрунтовує виникнення і роль влади в суспільстві?

4. На чому базувалась теорія світського правління М.Падуанського?

5. На які складові поділяв М.Падуанський загальне право?

Ключові терміни та поняття: теологія, томізм, теократія, десакралізація, теологічна теорія походження держави, юрисдикція, сакральний, догма, канонічне право.

Реферати:

1. Загальна характеристика політико-правових поглядів середньовічного суспільства.
2. Теологічна концепція отців католицької церкви.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжєвський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент ХХІ століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Державно-правові концепції представників французького Просвітництва

В історії суспільного розвитку Просвітництво постає як ідейний рух, що мав місце в країнах Західної Європи і Північної Америки з кінця XVII століття, головною метою якого була боротьба проти багатьох феодальних антидемократичних порядків. Просвітництво пропагувало ідеї буржуазної демократії, суспільного прогресу, рівності, праці на благо суспільства, свободи особистості, республіканського державного устрою. Найвищого рівня Просвітництво досягло у Франції напередодні Великої французької революції. Згодом ідеологія Просвітництва стала домінувати в інших країнах, набула розповсюдження в Німеччині, Іспанії, Італії, у слов'янських народів, відіграла значну роль у формуванні політико-правових концепцій у практичному переустрої держав та їхніх правових систем.

Вольтер був переконаний, що соціальною основою нерівності є неосвіченість, якій сприяє церква зі своїми жорсткими настановами, що суперечать природній сутності людини. Тому Вольтер підтримував концепцію природного права. Гарантом реалізації природного права людини повинна стати держава.

Вольтеру належить першість у створенні оригінальної концепції «освіченого абсолютизму», переконуючи, що інститут абсолютної монархії ще не вичерпав своїх можливостей. Абсолютизм можна подолати за умови правління державою високоосвічених, високоморальних монархів або монархією, що обмежена законом.

Монтеск'є пов'язував виникнення держави з об'єктивними процесами розвитку суспільства. На його думку, держава виникає тоді, коли утверджується приватна власність, розподіл багатств, намагання індивідумів привласнити чуже багатство, що веде до антагонізму у суспільстві. Форму правління Монтеск'є визначає, виходячи з того, скільки людей знаходиться при владі. Це може бути республіка, монархія або деспотія. Монтеск'є приходиться до дуже важливого висновку, що політична свобода в державі може бути реалізована тільки при умові відсутності зловживання владою. А оскільки кожна людина, що володіє владою, має схильність до зловживання нею, то Монтеск'є запропонував побудувати її за принципом розподілу на законодавчу, виконавчу і судову.

Першоджерело зла Руссо вбачав у нерівності, яка породжує багатство. Приватна власність стала основою майбутнього громадянського суспільства і причиною майнової, а пізніше й політичної нерівності, що виникла в ньому. Держава, таким чином, виникла на основі суспільної угоди, найголовнішою метою якої було забезпечення кожному спокійного використання власності, що йому належить. Руссо припускав також існування трьох основних форм правління — демократію, аристократію, монархію. Найкращою формою правління є республіка, під якою потрібно розуміти будь-яку державу (навіть монархію), що управляється за допомогою законів.

Питання для обговорення:

1. Загальна характеристика Просвітництва.
2. Політико-правові погляди Вольтера:
3. Державно-правова доктрина Монтеск'є:
  - форма держави;
  - поняття політичної свободи;
  - теорія поділу влади
4. Державно-правове вчення Руссо:
  - походження і сутність держави;
  - особливості його договірної теорії;
  - теорія народного суверенітету;
5. Державно-правові погляди Д. Дідро, Г. Гольбаха, Гельвеція.

Контрольні питання:

1. Які ідеї пропагували представники французького Просвітництва?
2. Як класифікував форми держави Монтеस्क'є?
3. В чому суть державно-правових поглядів Монтеस्क'є?
4. Які основні фактори називав Монтеस्क'є, які впливають на законодавство країни?
5. В чому суть концепції поділу влади Монтеस्क'є?
6. В чому полягає дія " духу законів" Монтеस्क'є?
7. Який механізм проти зловживання владою був запропонований Монтеस्क'є?
8. Як виникла держава за вченням Ж. Руссо?
9. В чому суть політико-правових поглядів Д. Дідро?
10. Як трактував Дідро участь народу у справах управління державою?

Ключові терміни та поняття: просвітництво, ієрархія, рецепція римського права.

Реферати:

1. Політико-правові погляди Монтеस्क'є.
2. Теорія народного суверенітету Ж.Руссо.
3. Політико-правова доктрина Вольтера.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент XXI століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Савецчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Савецчук.- Івано-Франківськ:

Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.

14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Вчення про державу і право представників лібералізму в Англії та Франції (XIX ст.)

У першій чверті XIX ст. у політико-правовій думці домінували інтереси особистості над інтересами держави. Цей напрямок набув свого подальшого розвитку у творчості представників французького та англійського лібералізму. В основу державно-правових вчень ліберальних мислителів був покладений утилітаризм. Ідеї особистої свободи, свобода приватної власності, обмеження впливу держави на економічне життя, відстоювання ідеї розподілу влади, що пропагувалися цими мислителями, мали непересічне значення для формування теоретичних основ громадянського суспільства і правової держави.

У своєму вченні Б. Констан аналізує такі категорії, як особистість, держава і громадянське суспільство, і зазначає, що тільки особиста свобода є умовою формування основ правової держави і громадянського суспільства. Значну увагу він приділяє функціям держави, які повинні бути підпорядковані інтересам індивіда. Б.Констан висловлює дуже важливий принцип, що права людини мають служити критерієм обмеження державної влади незалежно від того, кому вона належить. Держава має бути на службі у суспільства. Вона повинна отримати від суспільства чіткий обсяг повноважень, який встановлюється з точки зору суспільної доцільності. Її завданням є перш за все забезпечення безпеки громадян.

А. Токвіль приділяв значну увагу організації державної влади. Вчений підкреслював, що за умов демократії необхідно забезпечити незалежність судової влади, яка, спираючись на принцип верховенства конституції перед іншими законами, захищає основи громадянської та політичної свободи від посягань з боку законодавців. Особливу увагу А.Токвіль приділяв гарантіям свободи особи в демократичній державі, а гарантією збереження свободи особи є децентралізація влади.

Дуже важлива на сьогодні думка І. Бентама щодо соціальної ролі та призначення держави й законодавства — це створення умов для досягнення користі й щастя кожної людини. Гарантією свободи особи є децентралізація влади. І.Бентам також зазначав, що ніякого права чи прав, у тому числі й природних, що передують державам, немає. Природними у людини є тільки почуття, здібності й нахили. Позитивним правом, на думку мислителя, є встановлена юридичним законом можливість і гарантія дозволених вчинків. Закони — це воля суверена, особи, групи людей, що здійснюють верховну політичну владу

На думку Дж.Мілля, кінцева мета дій людини — прагнення до щастя і зменшення страждання. Він був переконаний у неминучості зростання соціальної солідарності й рівності та можливості мирними засобами усунути вади тогочасного суспільства. Для цього треба удосконалювати формальні політичні інститути, розвивати ідеали конституціоналізму та встановлювати межі влади держави стосовно індивіда. Мислитель відкидав погляд на державу як на природне зло, від якого потерпає суспільство. Держава є не інакшою, яким є суспільство в цілому. Тому головна умова існування гідної держави — це самовдосконалення народу, високі якості людей.

Питання для обговорення:

1. Сутність класичного лібералізму.
2. Державно-правове вчення Ієремії Бентама:
  - теорія утилітаризму;
  - види законів.
3. Погляди Дж.Мілля на державу, владу, право, закон.
4. Політико-правові погляди Б. Констана.
5. Державно-правове вчення А. Токвілля.

Контрольні питання:

1. Дайте загальну характеристику основних напрямків політико-правової думки в Західній Європі в першій половині XIX ст.
2. В чому суть вчення І. Бентама – основного ідеолога лібералізму?
3. Принцип користі у державно-правовому вченні І. Бентама. Як ставився філософ до цього принципу?
4. Назвіть основні ознаки французького лібералізму.
5. Яку форму правління відстоював у своєму вченні Констан?
6. Як трактував Б. Констан проблему індивідуальної свободи?
7. Що вкладав Токвіль у поняття свободи?
8. Як визначав І. Бентам головну мету держави?
9. На які групи поділяв закони І. Бентам?

Ключові терміни та поняття: лібералізм, утилітаризм, натуралізм.

Реферати:

1. Теорія реформ держави і права Вільгельма Гумбольдта.
2. Проблема індивідуальної свободи в політико-правових поглядах А.Токвіля.
3. Лібералізм як напрям у політичних і правових вченнях: загальна характеристика.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент ХХІ століття).

12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Державно-правові ідеї соціалізму та марксизму

Розглядаючи дану тему треба наголосити на тому, що серед світових державно-правових концепцій певне місце займають теорії утопічного соціалізму і комунізму. З'ясування їх витоків має важливе значення для сьогодення. Розгляд цих державно-правових вчень дасть змогу з'ясувати їх позитивні аспекти і недоліки, оцінити їх під кутом зору місця серед інших державно-правових концепцій.

У державно-правовій концепції „Утопія" Томас Мор піддав критиці монархію та її економічну основу - приватну власність і запропонував політичній устрій майбутньої ідеальної держави, в якій ліквідація приватної власності приводить до встановлення рівності всіх громадян. Головним аспектом такого суспільства мала бути обов'язковість праці. Закони держави захищають інтереси багатих і спрямовані проти трудящих. Головне завдання держави - організація виробництва і розподілу суспільних благ, боротьба зі злочинністю, забезпечення для громадян мирних умов життя.

Анрі де Сен-Сімон увійшов в історію суспільної думки як мислитель, який зробив першу спробу дати наукове обґрунтування соціалістичному ідеалу. Погляди мислителя на державу і право визначалися його концепцією історичного прогресу: людське суспільство закономірно розвивається по висхідній, від однієї стадії до іншої, прямуючи до свого „золотого віку".

Видатним соціалістом-утопістом був Шарль Фур'є. На відміну від Сен-Сімона, він створив вчення про соціалістичний лад, де розуму як регулюючому важелю в суспільстві відводилась другорядна роль. Фур'є піддав критиці сучасну йому державу, вважаючи, що досягнення людства завдали їй шкоди. Державно-правова система буржуазного суспільства захищає інтереси багатих, а знедолені відчужені від влади і позбавлені політичної та соціальної свободи. Державні закони захищають інтереси привілейованої меншості, яка зосередила в своїх руках всю повноту влади.

Англійський мислитель Роберт Оуен аналізував проблеми майбутнього суспільного ідеалу в добу промислової революції і загострення класових суперечностей, що виявило значний вплив на його погляди щодо держави і права. Головним чинником негативного впливу суспільства на характери Оуен вважав приватну власність. Закони, встановлені в суспільстві, є нерозумні і вкрай шкідливі, оскільки їхня мета - тримати людей в покорі, духовній убогості і злиднях.

Світоглядною основою марксистського політико-правового вчення був економічний матеріалізм, головною ідеєю якого є детермінація політико-правових явищ соціально-економічною сферою діяльності людини. Держава і право розглядалися Марксом і Енгельсом як історичні, тобто обмежені часовими рамками категорії. Окремі положення, які стосувались походження держави, зустрічаються у спільних роботах родоначальників марксизму. Однак детально теорія походження держави розроблена в основному Енгельсом, який намітив такі

етапи становлення держави та права: поділ суспільної праці та виникнення сім'ї; виникнення приватної власності; поява класів та держави, одночасно з якими виникає і право.

На думку Маркса і Енгельса, держава виникла в результаті розколу суспільства на класи із протилежними економічними інтересами. Отже, держава виникає там, де існують класові суперечності, між якими не може бути примирення. І навпаки: існування держави доводить, що класові суперечності непримиримі. Згідно із вченням Маркса, держава є орган класового панування, орган пригноблення одного класу іншим, створення порядку, який узаконює і зміцнює це пригноблення, стримуючи зіткнення класів.

Теоретиком марксизму, реалізатором його ідей у державно-правову практику став Володимир Ульянов (Ленін). З точки зору Леніна, головною і, по суті, єдиною значимою рисою держави є його класова природа. По-перше, держава виникла через класове розшарування суспільства; по-друге, державний апарат формується в основному за рахунок представників панівного класу; по-третє, держава проводить політику, яка вигідна виключно панівному класу.

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика ідей утопічного соціалізму.
2. Ідеальна держава Томаса Мора.
3. Вчення Сен-Сімона про державу і право.
4. Суспільний ідеал Р. Оуена.
5. Державно-правове вчення Ш. Фур'є.
6. Державницькі ідеї Маркса та Енгельса.
7. Державно-правова теорія В. Леніна.

Контрольні питання:

В чому суть вчення про державу і право Т.Мора?

1. Поняття диктатури пролетаріату у вченні В.Леніна.

Ключові терміни та поняття: утопія, утопічний соціалізм, ленінізм

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.

9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент ХХІ століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Політико-правові вчення в Росії (друга пол.ХІХ-поч.ХХ ст.)

При розгляді цієї теми слід зазначити, що на розвиток політико-правових концепцій Росії цього періоду значний вплив справила ідеологія народництва, яка сформувалась як політична течія у 60- на поч.. 70-х р.серед інтелігенції, та ідеологія Просвітництва.

Найпомітнішою постаттю серед мислителів ідеології Просвітництва був професор Московського університету С. Десницький. Походження держави він розглядав у взаємозв'язку з розвитком сім'ї та власності. Десницький вважав, що закон має отримати зверхність у суспільстві та обмежити владу монарха.

Слід зазначити при розгляді цієї теми, що значний внесок у розвиток державно-правової теорії в Росії зробив О. Радищев. Він був прибічником договірної теорії походження держави, що утворюється внаслідок мовчазної згоди громадян. В основі виникнення держави, за вченням Радищева, є приватна власність. Він вважав, що в суспільстві необхідно створити умови для реалізації людьми своїх природних прав.

Представниками радикального напряму державно-правової ідеології в першій пол. ХІХ ст. в Росії були декабристи П. Пестель, М. Муравйов. Вони були прибічниками ідеї природного права.

Ідеологом російського анархізму був М. Бакунін. За концепцією анархізму, державу та її владні структури має заступити громада, утворена на засадах добровільності, федералізму й самоуправління.

Мислитель Б. Чичерін розглядав право в суб'єктивному та об'єктивному сенсі. Суб'єктивне право – це спонукання, „законна свобода” робити що-небудь. Об'єктивне право – сам закон, що визначає свободу.

Узагальнюючи основні ідеї державно-правових концепцій цього часу в Росії, необхідно зазначити, що сутність природного права мислителі вбачали в устремлінні до більш адекватного узгодження засад свободи й солідарності, до затвердження такого суспільного порядку, за якого індивідуальна особа не заходить в суперечність із необхідною для соціуму солідарністю, суспільна впорядкованість не здійснюватиметься за рахунок обмеження індивідуальної свободи.

Питання для вивчення:

1. Політико-правова концепція В. Татищева.
2. Політико-правова ідеологія Просвітництва в Росії (С. Десницький, О. Радищев, М. Сперанський).
3. Концепції держави і права в Росії у другій пол. XIX – на поч. XX ст. Анархізм М. Бакуніна.
4. Політико-правова концепція В. Соловйова.
5. Вчення про право Б. Чичеріна.
6. Державно-правові погляди П.Новгородцева(концепція неокантіанства)

Контрольні питання:

1. В чому суть вчення про державу і право О. Радищева?
2. В чому суть вчення про моральність В. Соловйова?
3. Яку форму держави пропонував В. Татищев?

Ключові терміни та поняття: дуалізм влади, експансія.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч. посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент XXI століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.

14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Становлення і розвиток вітчизняної державно-правової думки

Політико-правові погляди Б. Хмельницького детально викладені у його статтях, які були написані в березні 1654 року. Аналізуючи їх, можна зробити висновок, що в сучасному розумінні мова йде про автономію України: за громадянами України залишаються їхні майнові права, більше того, цар повинен дати на володіння майном жалувані грамоти. Б. Хмельницький вважав, що вся влада на території України повинна зосереджуватися в руках гетьмана, який обирається демократичним шляхом без участі представників царя.

Саме І. Мазепа першим висунув ідею незалежної української держави, підняв цю ідею на висоту загальнонаціональної історичної мети.

П. Орлик передбачав повне звільнення України і встановлення своєї державності. Перша в світі Конституція визначала державний статус України, її внутрішній устрій та міжнародне становище. Конституцією визначався національно-державний суверенітет України, до неї повинні були увійти всі історичні землі по обидва боки Дніпра.

У своїй державно-правовій концепції М. Драгоманов пропонує парламентську державу із засадами самоуправління. Цінність політичного вчення Драгоманова полягає в тому, що воно спрямоване на захист прав і свобод людини, на пріоритет особи перед державою, на відповідальність держави перед громадянином у випадку порушення його прав.

За вченням І.Франка, із появою приватної власності виникає і держава з притаманними їй апаратами управління і примусу. І.Франко — категоричний противник необмеженої монархії. Він вважав, що людина споконвіку прагне до єдиної мети — щастя. А щоб досягти цього, треба змінити суспільний лад — монархію. І.Франко підкреслював, що кожна нація має природне право на політичну самостійність. Він висунув ідею української самостійної соборної держави.

В.Липинський вказує на три можливих варіанти державного будівництва в Україні: демократична республіка, охлократична диктатура і класократична монархія. Класократична монархія – це така форма правління, де активна меншість приходить до керівництва шляхом вибору кращих представників усіх класів суспільства, а об'єднуючим центром держави є спадковий монарх. Майбутня Українська держава, за Липинським, – це незалежна монархія із спадковою передачею влади

М.Міхновський дотримувався класичного розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча влада здійснюється двопалатним парламентом (Радою представників і Сенатом), який формується шляхом загальних, прямих, рівних, виборів при таємному голосуванні. Виконавча влада має належати Президенту Всеукраїнської спілки. Судова влада належала судам і суддям

Передумовою становлення незалежної України Д.Донцов вважав створення національної еліти, інтелектуальної меншості, яка б об'єднувала інших на побудову незалежної національної держави. Ідею нації Донцов розглядав як головну рушійну силу народу. Українська нація як самосвідома, суспільна, культурна, правова і політична одиниця є передумовою створення власної держави.

Питання для обговорення:

1. Становлення поглядів на державу і право в Київській Русі:
2. Політико-правові погляди Б. Хмельницького.
3. Ідея незалежної держави у поглядах І. Мазепи та П.Орлика.

4. Погляди на державу і право М. Драгоманова та І.Франка.
5. Погляди В. Липинського на походження держави.
6. М. Міхновський та Д. Донцов і їх державна доктрина.

Контрольні питання:

1. Які теоретичні концепції взаємовідносин духовної і світської влади домінували в Київській Русі?
2. Хто у Київській Русі започаткував ідею єдинокоронації?
3. В чому полягає історична заслуга І. Мазепи як українського державотворця?
4. Окресліть поділ державної влади в Україні за Конституцією П. Орлика.
5. Яку форму держави Драгоманов вважав найкращою?
6. Назвіть гілки влади та їх органи за концепцією Драгоманова.
7. Які проблеми державного характеру піднімав Б. Хмельницький у „Договірних статтях”?
8. Що мріяв змінити І. Мазепа на українських землях?
9. В чому геніальність державно-правових поглядів І. Франка?
10. Які варіанти державного будівництва в Україні запропонував В. Липинський?
11. Яким уявляв майбутнє правління Української держави В. Липинський?
12. Охарактеризуйте погляди Д. Донцова на державу і право як теоретика та ідеолога українського націоналістичного руху?

Ключові терміни та поняття: класократія, націоналізм, федералізм.

Реферати:

1. Політико-правове вчення Я.Козельського.
2. Політико-правова доктрина С.Подолінського.
3. Націонал-державницькі погляди Д.Донцова.
4. М.Козачинський та його внесок в розвиток української політико-правової думки.
5. Самостійницькі та монархістські погляди В.Липинського.
6. Автономно-федералістична концепція М.Драгоманова.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч. посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.

9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент XXI століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Політико-правові вчення в Німеччині в кінці XVIII – поч. XIX ст.

При розгляді цієї теми необхідно детально розглянути вчення про державу і право І. Канта та Гегеля.

Слід зауважити, що в основу державно-правової концепції Канта покладено етику. Кожна особа, вважав філософ, є абсолютною цінністю. Людина – суб'єкт моральної свідомості. Людина, за Кантом, сама собі господар, вона визначає собі мету і відповідно до неї – свою поведінку, а для обмеження свавілля існує право. Походження держави Кант розглядав як акт договору між людьми, що укладається з метою взаємної вигоди і згідно з „категоричним імперативом”. Слід виділити, що державно-правове вчення Канта було пронизане миротворчими ідеями. Він категорично висловлювався проти застосування сили у вирішенні міждержавних відносин.

Найбільш ґрунтовну спробу наукового аналізу й пізнання сутності права й держави було зроблено німецьким філософом Гегелем. За вченням Гегеля, категорія „мораль” тотожна категорії „духу”. Право, в його розумінні, є наявним набуттям свободи. Суспільство розглядав він як механічну суму окремих осіб, продукт їхньої теоретичної та практичної діяльності.

Питання для обговорення:

1. Вчення про державу і право І. Канта.
2. Вчення історичної школи юристів про джерела позитивного та природного права (Густав Гуго, Карл Савіньї).
3. Державно-правове вчення Гегеля.
4. Теоретична концепція права і „замкненої торгової держави” Й.-Г. Фіхте.

Контрольні питання:

1. В чому суть вчення Канта про державу і право?
2. Як Кант підходив до проблеми вічного миру в міжнародному праві?
3. Чому Кант значну увагу приділяв міжнародному праву?

4. Назвіть важливі фактори збереження самобутності й оновлення нації за вченням Фіхте?
5. В чому суть Гегелевої філософії?
6. Як розглядає Гегель абстрактне право?
7. Чиї погляди розділяв Гегель у створенні своєї державно-правової теорії?

Ключові терміни та поняття: етатизація, апіорі, суб'єктивний ідеалізм.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошниченко, В.І.Мірошниченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент ХХІ століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Політична думка у США періоду боротьби за незалежність

Політико-правова думка у США розвивалася за двома напрямками. Представники першого – Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон виборювали ідеї демократичної республіки, прав і свобод громадян, самостійності штатів і народного суверенітету. Другий напрямок – централістів-федералістів представляли Дж. Адамс, А. Гамільтон і Дж. Медісон. Слід відмітити, що Франклін пропагував ідею про право кожного народу на

самовизначення, на укладення суспільного договору та його переукладення в разі, якщо він уже не відповідатиме інтересам підданих.

Ідеї республіканського самоуправління обстоював і учасник Французької революції англієць Т. Пейн. Він проголошував, що проблема незалежності Америки є питанням лише доцільності та економічної вигоди. Т. Пейн, на відміну від багатьох своїх сучасників, розрізняв державу і суспільство з її владними інститутами. Він вважав, що походження та існування влади ґрунтується виключно на згоді підлеглих.

Слід зазначити при розгляді теми, що прибічником сильної централізованої влади був А. Гамільтон. Він засуджував самостійність місцевої влади штатів, не погоджувався з думкою про конфедерацію, вважав їх державою в державі, предтечею анархії. Головна мета держави, на його думку, – забезпечення приватної власності.

Дж. Медісон зробив спробу з'ясувати джерело суспільних конфліктів і дійшов висновку, що такими джерелами є соціальна нерівність та економічний інтерес фракцій. Владу в республіці Дж. Медісон розглядав як взаємозв'язану систему, що складається з виокремлених законодавчої, виконавчої та судової гілок.

Питання для вивчення:

1. Загальна характеристика цього періоду.
2. Державно-правові погляди Франкліна та Т. Пейна.
3. Політико-правові погляди Т. Джефферсона та їх втілення в Декларації Незалежності.
4. А. Гамільтон та Медісон, їх правові погляди.

Контрольні питання:

1. Хто із мислителів запропонував назву майбутньої держави – «США»? На які види поділяв форми державного правління Т. Пейн?
2. Які основи державного устрою, розроблені Дж. Адамсом, отримали втілення в конституції США?
3. За які заслуги Дж. Медісона назвали «батьком американської конституції»?

Ключові терміни та поняття: конституція, декларація, федеральна влада.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч. посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошниченко, В.І.Мірошниченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.
8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.

9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент XXI століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

Тема. Західноєвропейські державно-правові концепції ХХ ст.

У ХХ ст. позитивізм поширювався в країнах Західної Європи у вигляді нормативізму. Представником даного напрямку був австрійський юрист Г.Кельзен. Він підкреслював, що про право можна говорити тільки як про норму. Адже ж воно якраз є цінним тому, що є нормою. Норма, з його точки зору, – наказ. Це не норма рівності, свободи, справедливості. Держава, з точки зору Кельзена, є не що інше, як система правових норм. Це правопорядок, персоніфікація правопорядку, або іншими словами, правопорядок, який досягнув певного рівня централізації. Ототожнюючи державу і право, вчений підкреслював, що сила держави - це сила права.

Психологічна теорія права побудована на тому, що правові явища слід розглядати під кутом зору психічних переживань індивіда. Тому наука про право повинна базуватись на психологічних явищах. Л.Петражицький як найвідоміший представник цієї теорії вважав, що право існує не в суспільстві, а його як психічне явище треба «шукати» в психіці людини. Адже ж рушійними силами поведінки людини, на його думку, є емоції, які можуть спонукати її до моральних або правових дій.

Соціологічна юриспруденція виходить з того, що право – це правові суспільні відносини, реальна практична діяльність держави щодо їх охорони. Соціологічна теорія вивчає питання законодавства, правовідносин, правопорядку, функціонування права під кутом зору не як юридичних явищ, а як соціологічних. Право визначається як «живий порядок», реальний елемент суспільних відносин, а не як система юридичних норм.

Теорія еліт виникла в кінці ХІХ – на початку ХХ століть в працях Г.Моска і В.Парето та набула подальшого розвитку в середині ХХ ст. в працях Х. Лассуела, Д.Сарторі, Т.Дая та інших. Суть цієї теорії полягає в тому, що народні маси не здатні керувати державою, демократія розглядається як утопія, малокомпетентні маси населення стають інструментом у руках демагогів і покладають шляхи до диктатур

Питання для обговорення:

1. Поняття теорії позитивізму:
  - позитивістський нормативізм Кельзена;

- неопозитивістська концепція права Г. Харта.
2. Сутність соціологічної юриспруденції:
    - теорія „живого права" Ерліха;
    - вчення про право Р. Паунда;
    - погляди на право Л. Дюгі(теорія солідаризму)
  3. Психологічна теорія права Л. Петражицького.
  4. Сучасні теорії держави:
    - теорія соціальної держави;
    - теорія держави „загального блага”;
    - теорія правової держави;
    - теорія еліт, бюрократії і технократії.

Контрольні питання:

1. Хто започаткував державно-правові теорії позитивізму?
2. Під яким кутом зору розглядав розвиток держави, права, суспільства О. Конг?
3. Як визначав позитивне право Джон Остін?
4. Вкажіть, як трактували значення закону позитивісти.
5. В чому суть позитивізму Кельзена?
6. Що таке юридичний позитивізм?
7. Які Ви знаєте сучасні концепції природного права?
8. Яка історична роль доктрини природного права?
9. Які фактори обумовили появу соціологічної державно-правової концепції?
10. Дайте мотивацію положення Євгенія Ерліха, про те, що „право укорінене не в законах, а в суспільстві”.
11. Коротко сформулюйте суть концепції прагматизму Р. Паунда.
12. На які три аспекти сучасного права робить наголос Р.Паунд?

Ключові терміни та поняття: позитивізм, нормативізм, соціальна держава, правова держава, теорія еліт

Реферати:

1. Відродження теорії природного права. Ж.Марітен.
2. Ідея природного права. Р.Штаммлер.
3. Правова доктрина солідаризму Леона Дюгі.
4. Школа «вільного права». Загальна характеристика.

Рекомендована література:

1. Шульженко Ф.П., Наум М.Ю. Історія вчень про державу і право: Курс лекцій. / Ф.П.Шульженко, Н.М.Наум. – К., 1997.
2. Світова класична думка про державу і право. Навч.посібник/Є.Ф.Безродний, Г.К.Ковальчук, О.С.Масний.–К.: Юрінком Інтер, 1999.– 400с.
3. Демиденко Г.Г. Історія вчень про право і державу: Курс лекцій /Г.Г.Демиденко.– Х.: Факт, 2001.–384 с.
4. Орач Є.М. Історія політичних і правових вчень: Навчальний посібник /Є.М.Орач.- К.:Атіка, 2005.-560 с.
5. Мірошніченко М. І., Мірошніченко В. І. Історія вчень про державу і право: Навчальний посібник /М.І.Мірошніченко, В.І.Мірошніченко.- К.: Атіка, 2007.- 224 с.
6. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень.: Підручник/Ф.П.Шульженко. – К.: Юрінком інтер, 2007. – 464 с.
7. Трофанчук Г. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. для дистанц. Навчання / Г.І.Трофанчук.- К.: Ун-т «Україна», 2004. – 210 с.

8. Орленко В. В. Історія вчень про державу та право: Посіб. для підготов. до іспитів /В.В.Орленко. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 204 с.
9. Історія вчень про державу і право : Підручник / За ред.. проф.. Г. Т. Демиденка, проф.. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2008. – 240 с.
10. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право: Навч.посібник /А.І.Кормич.– К.: Правова єдність, 2009.– 312с.
11. Осауленко О.І. Історія вчень про державу і право [Книга] : посібник для підготовки до іспитів / О.І. Осауленко, А.О. Осауленко, В.К. Гіжевський; МОНУ. – Київ : Ліпкан О.С., 2010. – 196 с. – (Студент ХХІ століття).
12. Мироненко О.М. Історія вчень про державу і право: навч.посіб, К.: ВЦ «Академія», 2010.- 456 с.
13. Саветчук Н.М. Історія вчень про державу і право [Текст]: Навчально-методичний посібник для студентів II- курсу денної та заочної форми навчання / Н.М.Саветчук.- Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені В.Стефаника, 2011.- 132с.
14. Історія вчень про державу та право [текст]: Навчальний посібник для підготовки до іспитів.– К.: «Центр учбової літератури», 2013.– 184 с.
15. Демиденко Г.Г. Історія вчень про державу і право: курс лекцій/ Г.Г.Демиденко.– 2-е вид., доп.і змін.– Х.: Право, 2013.– 414 с.

РОЗДІЛ 3. Словник термінів та понять

Абсолютізм (від лат. absolutus — необмежений, самодержавство, абсолютна монархія) — форма правління державою, за якої верховна влада (суверенітет тощо) належить одній особі (царю, імператору, королю тощо), та для якої характерний найвищий ступінь централізації державної влади.

Аверроїзм - вчення арабського філософа Ібн Рушді, яке заперечувало акт одночасного божественного творіння світу і визнавало Бога як першопричину всього суцього.

Автохтонне населення – (грец. — місцевий, корінний) племена та народи, які споконвічно проживали у тій чи іншій місцевості, на певній території, тобто корінні жителі країни, або етнічні спільноти, що виникли на даній території.

Адекватний — рівний, цілком відповідний, тотожний. Адекватне пізнання — пізнання, яке точно відображає реальну дійсність.

Анархізм — суспільно-політична течія, що прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за негайне знищення всякої державної влади шляхом стихійного бунту мас і створення федерації дрібних автономних асоціацій виробників і споживачів (союзи громад). Мета анархізму — створення вільної організації суспільства з інститутами громадського самоуправління, яке обходиться без влади людини над людиною. Ідеї анархізму остаточно сформувалися в 19 столітті.

Анархія — (від грец. — безвладдя) — політичний устрій, в якому індивіди вільно співпрацюють як рівні. Слово анархія часто вживається в сенсі повного хаосу і безпорядку, хоча в теорії це не так.

Апологетика - система раціоналістичних аргументів, що має на меті довести істинність тієї чи іншої релігії, системи вірувань чи поглядів. Апологет — особа, що розробляє таку систему, захищає певну систему поглядів за допомогою логічної, раціоналістичної аргументації.

Апріорі (лат. — первісно) — наявне у свідомості людини знання, що передуює досвіду, є філософським терміном.

Апробація – (від лат. – схвалення, визнання) перевірка життям, практикою.

Аристократія (від грецького — найкращий і — правити, тобто влада найкращих) — форма державного ладу, за якої правління здійснюється представниками родової знаті. Аристократією називають форму правління, при якій державна влада зосереджена в руках привілейованої освіченої знатної меншості.

Аскет - особа, яка вдовольняється у житті мінімальним, без претензій на багатство і задоволення забаганок.

Аскетизм — релігійно-етичне вчення, за яким придушення людиною своїх фізичних потреб наближує її до божества, до «царства небесного». Аскетизм проповідує відлюдництво, безшлюбність, самотуртури, зречення радощів життя і тому подібне.

Аскетичний спосіб життя - відмова від життєвих благ і спокус.

Асоціація (суспільство) — союз, спілка, товариство, об'єднання для досягнення спільної мети.

Баскак — представник влади на місцях у Золотій Орді, якій відав питаннями зібрання податей, данини, володів військовою, адміністративною та судовою владою.

Брахмани – найпривілейованіша суспільна група стародавньоіндійського суспільства, яка складалася із священнослужителів та жреців. Брахмани мали велике значення в розвитку індійської думки та індуїстської філософії.

Варни - замкнуті соціальні групи стародавньоіндійського суспільства, на які поділялось вільне населення за своїм походженням. Традиційно існує чотири варни: жреці-брахмани, воїни-кшатрії, торговці-вайшії, землероби-шудри.

Веди - священна книга давніх індійців, яка була створена в II-I тис. до н.е. і записана ведичним санскритом.

Гетьман (від нім. — начальник) — назва вищих воєначальників у таких державних і військово-державних утвореннях як Велике князівство Литовське, Королівство Польське. В умовах сьогодення вживається метафорично у відношенні до сучасних можновладців.

Даосизм — китайське традиційне вчення, в якому присутні елементи релігії, містики, гадань, шаманізму, медитацій, а також традиційна філософія і наука.

Делегування — означає, як правило, передачу функцій, повноважень на певний час із збереженням у делегуючого суб'єкта права повернути їх до власного виконання.

Демократія (з грец. «влада народу») — політичний режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом або безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано, через обраних представників (представницька демократія).

Десакраліація – заперечення святості чи священності чогось.

Дигести – зведення уривків з творів римських юристів, складова частина кодифікації Юстиніана; основна частина візантійської кодифікації права (видана в 529 р.), відомої пізніше як Зведення цивільного права.

Догма - твердження (як правило, релігійне), яке не вимагає доказу.

Доктрина — вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип (наприклад, військова доктрина) або нормативна формула.

Домінуючий – панівний, що владорує над іншими.

Дотація – грошова підтримка з боку держави.

Дуалізм влади - подвійність державної влади, поділ її між різними інституціями країни.

Закономірність - певна впорядкованість подій, факторів, обставин життя.

Закон Дао — стародавньокитайський закон про вічну гармонію природи і людського суспільства.

Експансія — розширення сфери панування, впливу, поширення чого-небудь за початкові межі (територіальна, економічна і політична експансія). Прагнення держави до захоплення нових територій, колоній, ринків збуту в інших країнах.

Етатизація – одержавлення тієї чи іншої сфери суспільного буття.

Ідеал – уявлення про найвищу досконалість, найвищу мету, найвищу цінність, взірць чогось, до якого треба прагнути.

Ідея (грец. — початок, принцип) — форма духовно-пізнавального відображення певних закономірних зв'язків та відношень зовнішнього світу, спрямована на його перетворення.

Індульгенція (лат. — дозволяю) — у римо-католицькій церкві, відпущення тимчасових покарань за вже прощені Богом гріхи в таїнстві примирення.

Інтеграція (від лат. ціле, відновлення) — поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення і утворення взаємозв'язків.

Ієрархія – система взаємного підпорядкування, поділ на вищі й нижчі посади, чини; суворий порядок підлеглості нижчих щодо посади або чину осіб вищим. У ієрархії між її членами діють вертикальні зв'язки — відносини субординації.

Канонічне право (від грец. — правило, норма) — сукупність норм церковного права, які встановлені церковними соборами та постановами пап і визначають організацію церкви, її внутрішній розпорядок, відправлення культу, а також норми моралі, родинних відносин і, певною мірою, норми цивільного, кримінального та судового права (за умови, якщо вони санкціоновані й забезпечуються державою).

Касты - професійні суспільні верстви, ендогамні спадкові замкнені групи людей, які зв'язані традиційними професіями і займають певне місце в соціальній ієрархії. Касты існували в різних формах у багатьох стародавніх і середньовічних державах.

Категоричний імператив — фундаментальний моральний принцип Канта. За Кантом, існує один і тільки один фундаментальний моральний принцип: діяти так, щоб завжди розглядати інших людей як цілі, і ніколи тільки як засіб. Цей принцип є імперативом (командою), і він є категоричним (застосовується без винятків, у всіх випадках, місцях і обставинах).

Класократія — одна із форм державного управління. Термін запропоновано В. Липинським в його теорії українського консерватизму (також теорія українського монархізму, чи як він сам її називав теорія українського гетьманського націоналізму). Це форма державного устрою, яка відзначається рівновагою між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. В основу такого устрою повинна бути покладена правова, «законом обмежена і законом обмежуюча» конституційна монархія. На чолі держави має бути монарх (гетьман), влада якого передається в спадок і є легітимною.

Консули - посадові особи Римської республіки, які займали найвищий щабель владної піраміди.

Концепція (лат. — розуміння) — система поглядів на ті чи інші явища, процеси; спосіб розуміння, трактування певних явищ, подій; ідея певної теорії.

Критерій — мірило для визначення, оцінки предмета або явища, ознака, взята за основу класифікації, необхідна умова і достатня умова — види умов зв'язку суджень.

Лімітованість - суворе дозування, обмеженість у чомусь.

Модернізація — перехід від традиційного аграрного суспільства до світського, міського й індустріального. Переважною більшістю теоретиків розглядається як соціальний та цивілізаційний процес спрямованої трансформації суспільств, який розгортався протягом XVI–XX ст.

Монархія (від грец. — єдиновладдя, єдинодержавність) — форма державного правління, за якої найвища державна влада повністю (необмежена, абсолютна монархія) або частково (обмежена, конституційна монархія) належить одній особі — спадкоємному монархові.

Мораль — система поглядів, уявлень, норм та оцінок, що регулюють поведінку людей у суспільстві.

Меркантилізм — в широкому розумінні — переважання матеріальних, фінансових інтересів над усіма іншими. В більш вузькому, конкретному значенні — торгова та фінансова політика абсолютиських держав 16-18 ст. та відповідна ідеологія.

Монотеїзм - віровчення про існування єдиного Бога, Творця всього суцього, видимого і невидимого, творіннями якого є всі інші істоти, як духовні так і фізичні. Зазвичай монотеїсти приписують Богу риси досконалості, такі як всемогутність, всюдисущність, всезнання, а також найвище благо в етичному розумінні.

Натуралізм — світогляд, заснований на уявленні, що усе суще є проявом Природи і існує за законами Природи. Вона є Найвищим Законодавцем для усього суцього.

Націоналізм — специфічний стан свідомості частини етносу і соціально-психологічних орієнтацій людей, а також сполучені з ними ідеологія, теорія і соціальна практика.

Нормативізм — правова доктрина, яка розглядає право виключно як об'єктивну форму. Засновником позитивізму є австрійський юрист Ганс Кельзен (1881—1973).

Олігархія — політичний режим, за якого влада (політична, економічна та ін.) належить невеликій кількості осіб (військовим, фінансистам тощо).

Охлократія (грец. — натовп, маса) — влада. Одна з крайніх форм демократії, влада найнижчих, декласованих верств та прошарків населення.

Патріархальна сім'я - велика сім'я, яка включала в себе 2-3, а іноді і 4 покоління, з неподільною владою її глави-батька.

Перегринське право — складова частина римського права, норми якого регулювали відносини між перегринами (іноземцями) та між ними і римськими громадянами.

Поліс — місто-держава, міська громада, особлива форма соціально-економічної та політичної організації суспільства, типова для Стародавньої Греції та Риму. Зазвичай під полісом розумілося не поселення як таке, а насамперед міська громада, колектив громадян певного міста. Територія полісу складалася з міста (або міст) та сільської округи (хори), з розташованими на ній землеробськими поселеннями.

Політія - змішана форма правління, яку запропонував у своєму вченні Арістотель, де править більшість в інтересах загальної користі.

Позитивізм (лат. — позитивний) — парадигмальна гносео-методологічна установка, відповідно до якої позитивне знання може бути отримане як результат суто наукового (не філософського) пізнання.

Постулат (від лат.) – твердження, припущення, що його при побудові наукової теорії приймають без доказів як вихідне, аксіома. Постулат не потребує доведення, а витікає з фактів, систематичних та практичних (емпіричних) пояснень.

Прагматизм — доктрина або, скоріш, світогляд, що ставить усе знання і правду у пряме відношення до життя та дії; прагматизм судить про значення ідей, суджень, гіпотез, теорій і систем відповідно до їхньої здатності задовольнити людські потреби та інтереси у соціальний спосіб.

Право - це система загальних загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Прагматик — послідовник, прихильник прагматизму як філософської системи.

Пріоритет – першість у відкритті, винаході, висловленні ідеї; переважне право, значення чогось.

Превентивний — запобіжний; той, що випереджає дії суперника.

Релігійно-міфологічний світогляд – світобачення і світосприймання давніх людей, яке базувалося на поєднанні релігійних вірувань з міфологією.

Рецепція римського права – пристосування норм римського рабовласницького права для регулювання феодальних відносин.

Сакральний - священний, релігійно обґрунтований.

Секуляризація (лат.) — це процес змін у взаємовідносинах релігії з суспільством у напрямку звільнення від релігійного впливу. Також перетворення церковної власності на державну власність, вилучення чого-небудь з відання церкви

Станово-представницька форма правління – одна із монархічних форм правління, при якій влада глави держави певною мірою обмежувалась діяльністю станovo-представницьких установ (генеральних штатів, сейму, рейхстагу тощо).

Солярії – мешканці „міста Сонця" в утопічній державі Т. Кампанелли.

Суверен - єдиновладний правитель держави доби середньовіччя.

Суспільство — організована сукупність людей, об'єднаних характерними для них відносинами на певному ступені історичного розвитку. Суспільство — також соціальна самодостатня система, заснована на співпраці людей і зі своєю власною динамічною системою взаємозв'язків його членів, об'єднаних родинними зв'язками, груповими, становими, класовими та національними відносинами. Термін суспільство іноді заміняють запозиченим з латинської мови словом соціум. У кожному суспільстві є свої власні суб'єкти соціального спілкування — особа, сім'я, клас, група, нація, держава та інші.

Теократія (грец. – боговладдя) — форма державного правління, за якої політична влада належить духовенству або главі церкви. Передбачає ототожнення світської і духовної влад, регламентацію функціонування держави та її інституцій, усього суспільного життя панівною релігією та її інституціями.

Теологія – наука про релігійні вчення. Одним з основних методів теології з найдавніших часів і до нашого часу залишається дослідження і осмислення священних текстів відповідних віровчень, а також коментарів до них, які були зроблені відомими богословами в різні часи.

Тимократія — форма правління військових. Є однією з форм олігархії

Томізм – релігійно-філософське вчення послідовників Фоми Аквінського.

Тоталітаризм (лат.) — той, що охоплює усе в цілому. Форма панування, що регламентує всі сфери суспільного існування, а також не визнає незалежність від держави (державної влади) таких окремих сфер приватного і суспільного життя, як — економіка (господарство), релігія, виховання, сім'я, тощо.

Тотальність – всезагальність, повнота, всеосяжність охоплення всіх сторін дійсності

Уніфікований – єдиний, приведений до чогось спільного.

Утилітаризм (від лат. - користь, вигода) – прагнення мати перш за все власну вигоду, користь, зиск. Утилітаризм — багатозначний термін. Ідеалістичне філософсько-етичне вчення, в основі якого лежить оцінювання речей, предметів, процесів, явищ з точки зору їх корисності, можливості їх використання для досягнення цілей і задоволення потреб; зародилося у Великій Британії в XIX ст.

Утопія (грец. — «місце, якого немає») — фантазія, вимисел, мрія, що не збувається. Термін «утопія» вперше з'явився у творі Томаса Мора (так в його творі називався острів, на якому було створено ідеальне суспільство).

Утопічний комунізм - ідеал суспільного ладу з усупільненими формами співжиття. Починаючи з XIX ст. ідея утопічного суспільства загальної рівності та свободи, а також вчення про таке суспільство.

Утопічний соціалізм — суспільство (суспільний лад), що живе за утопічними принципами, тобто такими, що не можуть існувати в реальному житті.

Уява – фантазія, творча здатність людини до утворення нових образів та ідей.

Фаталізм (фр., від лат., наперед визначений долею) –релігійно-ідеалістичний світогляд, який визнає панування над людиною й суспільством сліпих, невідворотних сил, що нібито наперед визначають їхню долю.

Юрисдикція – коло питань, які відносяться до компетенції певної установи чи органу держави; компетенція судових органів з розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; коло справ, які даний суд має право розглядати й вирішувати.

РОЗДІЛ 4. ТЕМАТИКА РЕФЕРАТІВ

1. . Закономірності виникнення та розвитку вчень про державу і право.
2. Історія вчень про державу і право як самостійна дисципліна та її місце в системі навчальних дисциплін.
3. Політична і правова думка давнього Китаю.
4. Політико-правова думка давньої Індії.
5. Платон та його правова доктрина в працях «Держава», «Закони», «Політика».
6. Державно-правові погляди римських юристів (Гай, Модестін, Павел, Ульпіан).
7. Загальна характеристика політико-правових поглядів середньовічного суспільства.
8. Теологічна концепція отців католицької церкви.
9. Правові вчення епохи Відродження та Реформації. Загальна характеристика.
10. Вчення Ж.Бодена про державний суверенітет.
11. Тріада невід’ємних прав людини та гарантії їх реалізації.
12. Політико-правова доктрина Дж.Локка.
13. Природно-правова доктрина Гуго Гроція.
14. Політико-правові погляди Монтеск’є.
15. Теорія народного суверенітету Ж.Руссо.
16. Політико-правова доктрина Вольтера.
17. Теорія реформ держави і права Вільгельма Гумбольдта.
18. Проблема індивідуальної свободи в політико-правових поглядах А.Токвіля.
19. Лібералізм як напрям у політичних і правових вченнях: загальна характеристика.
20. Політико-правове вчення Я.Козельського.
21. Політико-правова доктрина С.Подолінського.
22. Націонал-державницькі погляди Д.Донцова.
23. Суспільно-політичні погляди у творчості Лесі Українки.
24. Погляди на державу, її роль і місце в суспільстві С. Подолінського
25. М.Козачинський та його внесок в розвиток української політико-правової думки.
26. Самостійницькі та монархістські погляди В.Липинського.
27. Автономно-федералістична концепція М.Драгоманова.
28. Відродження теорії природного права. Ж.Марітен.
29. Ідея природного права. Р.Штаммлер.
30. Правова доктрина солідаризму Леона Дюгі.
31. Школа «вільного права». Загальна характеристика.
32. Вчення про державу і право М. Грушевського.
33. М. Грушевський і його значення в становленні української державності.
34. Соціал-демократична модель української національної держави і права в творчості і програмних документах В. Винниченка.
35. Особливості підходів до праворозуміння Б. Кістяківського.
36. Правова теорія позитивізму (О. Конт, Д. Остін).
37. Юридичний позитивізм (нормативізм) Кельзена.
38. Соціологічний позитивізм Р.Ієрінга.
39. Сучасна соціологічна концепція права Р. Паунда.
40. Концепція солідаризму Л. Дюгі.

РОЗДІЛ 5. ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ ДО ВСІХ ТЕМ КУРСУ:

1. Азаркин Н. М. Монтескье /Н.М.Азаркин. - М.: Юрид. лит., 1988. - 126 с.
2. Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини)/Т.Андрусак. -Львів: Світ, 1998.- 192 с.
3. Андросюк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч /М.Андросюк. – К.: Обереги, 1991
4. Арістотель. Політика /Арістотель.– К.: Основи,2000.–239с.
5. Астаф'єв А. Трансформація суспільно-політичних поглядів І.Франка /А.Астаф'єв // Молода нація, альманах. – 1996.–№ 4.– С.5-19.
6. Баскин Ю. Я. Кант /Ю.Я.Баскин. - М.: Юрид. лит., 1984. - 88 с.
7. Бачинін В. А. Філософія права: Підручник /В.А.Бачинін, М.І.Панов. — Харків, 2002.
8. Безродний Є. Ф. Світова класична думка про державу і право: Навч. Посібник /Є.Ф.Безродний, Г.К. Ковальчук, О.С.Масний. — К., 1999.
9. Берко П. Еволюція філософсько-політичних поглядів Івана Франка / П. Берко, М. Небелюк.– Борислав,2001.– 120 с.
10. Боргош Ю. Фома Аквинський /Ю.Боргош. - М.: Мысль, 1975. - 126 с.
11. Гвоздовський В. Утвердження національної ідеї в суспільно-політичних поглядах І.Франка / В.Гвоздовський // Визв. шлях.– 2002.– Кн.7.– С.78-85.
12. Гегель Г. В. Ф. Политические произведения /Г.В.Гегель. - М.: Наука, 1978. - 438 с.
13. Гегель Г. В. Ф. Философия права /Г.В.Гегель. - М.: Мысль, 1990. - 524 с.
14. Гоббс Т. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского /Т.Гоббс. — М., 1936.
15. Горбач Н.Я. Філософські переконання Івана Франка /Н.Я.Горбач. – Львів: Каменяр, 2006.– 112 с.
16. Горфункель А. Х. Томмазо Кампанелла /А.Х.Горфункель. – М.: Мысль, 1969. – 247 с.
17. Грушевський М. С. Хто такі українці і чого вони хочуть /М.С.Грушевський. – К.: Т-во "Знання" України, 1991.-240 с.
18. Гумплович Л. Основания социологии /Л.Гумплович// Западно-европейская социология XIX - начала XX веков / Под ред. В. И. Добренкова. - М.: Издание Межд. ун-та бизнеса и управления, 1996. - С. 33-94.
19. Дворцов А. ЖанЖак Руссо /А.Дворцов. -М.: Наука, 1980.- 109 с.
20. Донцов Д. Дух нашої давнини/Д.Донцов. - Дрогобич: Відродження, 1994. - 122 с.
21. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу /М.Драгоманов //Історія філософії України: Хрестоматія. - К.: Либідь, 1993.
22. Драгоманівський збірник "Вільна спілка" та сучасний конституціоналізм / За ред. Т. Андрусяка. - Львів: Світ, 1996. - 254 с.
23. Драгоманов М. П. Вибране/М.П.Драгоманов. - К.: Либідь, 1991. - 682 с.
24. Дюркгейм З. О разделении общественного труда /З.О.Дюркгейм // Западно-европейская социология XIX - начала XX века / Под ред. В. И. Добренкова. М.: Из-дание Межд. Ун-та Бизнеса и Управления, 1996. – С. 256-308.
25. Іванишин П. Держава у творчості Івана Франка і Тараса Шевченка : політичний дим національної екзистенції / Петро Іванишин// Визвольний шлях: суспільно-політичний, науковий та літературний місячник.–2007.– №2– С.35-48.
26. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать /І.Київський // Історія філософії України: Хрестоматія. — К., 1993
27. Исаев И. А., Золотухна Н. М. История политических и правовых учений России XI -XX вв. /И.А.Исаев, Н.М.Золотухина. – М.: Юристъ. 1995. - 378 с.
28. История политических и правовых учений: Учебник для вузов / Под общей ред.

- В. С. Нерсисянца /В.С.Нерсисянц.– М.: ИНФРА-М, 1996.–. 728 с.
29. История политических и правовых учений: Учебник / Под ред. О. З. Лейста /О.З.Лейст. – М.: Юрид. лит., 1997. - 575 с.
  30. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко . - Харьков: Факт, 1999.
  31. История политико-правовных учений: Учебник / Под ред. А. Н. Хорошилова /А.М.Хорошилова. – М., 2002. - 344 с.
  32. Казарин А. И. Учение Дидро о государстве и праве /А.И.Казарин. - М.. 1960.
  33. Кант И. Идея всеобщей истории во всемирно гражданском плане /И.Кант// Соч. в 6т.-М.: Мысль. 1965.-Т. 6.
  34. Кант О. Система позитивной политики / О.Кант// Западно-европейская социология XIX века: Тексты / Под ред. В. И. Добренькова. - М.: Издание Межд. Ун-та Бизнеса и Управления. 1996.- С. 180-242.
  35. Кант И. К вечному миру /И.Кант// Соч. в 6 т. - М.: Мысль, 1966. - С. 257-310.
  36. Кармазина М.С. Идея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ-початок ХХ МТ.) / М.С. Кармазина – К., 1998.– 350 с.
  37. Козак С. Концепція слов'янської федерації у програмі Кирило-Мефодіївського братства / Степан Козак// Золоті ворота.– 1992– Вип.2.– С.72-83.
  38. Козлихин И. Ю. Идея правового государства: История и современность. СПб.: 1993. - 152 с.
  39. Констан Б. О свободе древних в ее сравнении со свободой у современных людей /Б.Констан // Полис. - 1993. - № 2.
  40. Конфуций. Уроки мудрости: Сочинения /Конфуций. – М. - Харьков: ЗКСМО-Пресс. Фолио, 1998. -958 с.
  41. Копиленко О. Л. "Українська ідея" М. Грушевського: історія і сучасність/О.Л.Копиленко. – К.:Либідь. 1991.- 182 с.
  42. Костомаров М.І. Книги бугтя українського народу. Дві руські народності /М.І.Костомаров// Історія філософії України: Хрестоматія. - К.: Либідь, 1993.
  43. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве: Курс лекций/Н.Н.Крестовская, А.Ф.Цвиркун. - Харьков: Одиссей, 2007. - 376 с.
  44. Литвинов В.Д. Исторические взгляды Станислава Ориховского /В.Д.Литвинов// Человек и история в средневековой философской мысли русского, украинского и белорусского народов: Сб. научн. тр. - К: Наук, думка, 1987.
  45. Локк Д. Два трактата о правлении /Д.Локк// Антология мировой философии: Сб. филос. текстов. - К., 1991. — Т. 1
  46. Луковская Д. И. Социологическое направление во французской теории права /Д.И.Луковская. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1972. - 128 с.
  47. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. О военном искусстве / Предисловие, комментарий Е. И. Темнова /Н.Макиавелли.- М.: Мысль, 1996.-639 с.
  48. Маньковский Б. С. Учение Гегеля о государстве и современность/Б.С.Маньковский. – М.: Наука, 1970,- 120 с.
  49. Милль Дж. Размышления о представительном правлении: Репринтное издание /Дж.Милль. - СПб., 1863. - 263 с.
  50. Мирзаев С. Б. Полибий /С.Б.Мирзаев. - М.: Юрид. лит., 1986. - 108 с.
  51. Монтескье Ш. О духе законов/Ш.Монтескье. - М.: Мысль, 1999. - 672 с.
  52. Мухаев Р. Т. Хрестоматия по теории государства и права, политологии, истории политических и правовых учений: Пособие для вузов, юридических и гуманитарных факультетов /Р.Т.Мухаев. - М.: ПРИОР, 2000. - 1104 с.
  53. Назарова Н. С. История политической мысли: Учеб. Пособие/ Н.С.Назаров. – Одесса: Кобзарь, 1991. - 172 с.
  54. Нерсисянц В. С. Гегелевская философия права: история и современность

- /В.С.Нерсисянц. – М.: Наука, 1974.-287 с.
55. Нерсисянц В. С. Сократ/В.С.Нерсисянц. - М.: ИНФРА-М, 1996. - 305 с.
  56. Новгородцев П. И. Сочинения /П.И.Новгородцев. – М.: Раритет, 1995. - 447 с.
  57. Осиновский И. Н. Томас Мор /И.Н.Осиновский. - М.: Мысль, 1985. - 174 с.
  58. Оборотов Ю. Н. Современное государство: основы теории /Ю.Н.Оборотов. – Одесса: Астропринт, 1998. - 132 с.
  59. Павличко Д. Иван Франко – будівничий української державності: вступ. стаття / Д.Павличко// Будівничий української державності: хрестоматія політологічних статей Івана Франка / упор. Д.Павличко. – К.: Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2006.– 640 с.
  60. Пам'ятки суспільної думки України (XVIII - першої половини XIX ст.): Хрестоматія / За ред. А. Г. Болебруха. - Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. ун-та. 1995. -488 с.
  61. Пашук А.І. Суспільний ідеал І. Вишенського/А.І.Пашук // Від Вшпенського до Сковороди: 36. наук. пр. - К.: Наук, думка, 1982.
  62. Платон. Держава/ Платон. - К.: Основи, 2000.
  63. Потульніцький В. А. Нариси з української політології (1819-1991) /В.А.Потульніцький. - К.: Либідь, 1994. - 320 с.
  64. Рабинович П. М. Основи общей теории права и государства/П.Рабинович. - Х.: Консум, 2005.-318 с.
  65. Разумович Н. Н. Политическая и правовая культура. Идеи и институты Древней Греции /Н.Разумович. - М.: Наука, 1989,- 237 с.
  66. Решетников Ф. М. Беккариа /Ф.М.Решетников. - М.: Юрид. лит., 1987. - 125 с..
  67. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре: Трактаты /Ж.-Ж.Руссо. – М.:Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 1998.-416 с.
  68. Себайн Д. Г. Історія політичної думки: Пер. з англ. /Д.Г.Себайн, Т.Л.Торсон. - К.: Основи, 1997.- 838 с.
  69. Світова класична думка про державу і право: Навч. посібник. - К., 1999.
  70. Семенов В. Г. Формування ідеї громадянського суспільства та правової держави в західноєвропейській філософії XVII—XVIII століть /В.Г.Семенов, Ф.П.Шульженко. — К., 1995.
  71. Сергієнко Г.Я. Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г.Я.Сергієнко. – К.: Наукова думка, 1983. – 204 с.
  72. Сингха Сурия Пракаш. Юриспруденція. Філософія права. Краткий курс: Пер. с англ./С.П.Сингха. - М.: Академия. 1996. - 304 с.
  73. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861-1917) /О.Ф.Скакун. - Харьков, 1987. - 167 с.
  74. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики /О.Скрипнюк. - К., 2002. - 399 с.
  75. Согрин В. В. Идеология в американской истории: от отцов-основателей до конца XX в./В.В.Согрин. - М.: Наука, 1995. - 238 с.
  76. Соколов В. В. Спиноза. 2-е изд., испр. и доп./В.Соколов. - М.: Мысль, 1977. - 223 с.
  77. Сокурєнко В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века /В.Г.Сокурєнко. — Львов, 1966.
  78. Соловьєв З. Ю. И. Кант: взаимодополнительность морали и права /З.И.Соловьєв. – М.: Наука, 1992.-210 с.
  79. Спенсер Г. Основания социологии /Г.Спенсер// Западно-европейская социология XIX века: Тексты / Под.ред.В.И.Добренкова.– М.: Издание Межд.ун-та бизнеса и управления, 1996.–С.279-321.
  80. Спиноза Б. Богословско-политический трактат; Политический трактат /Б.Спиноза // Спиноза Б. Об усовершенствовании разума. - Харьков: Зксмо-пресс, Фолио, 1998. - С. 209-586.

81. Станіслав Дністрянський — світоч української правової науки: Матер. наук. конф. Юридичного ін-ту ТАНГ, присвяченої річниці з дня народження академіка Станіслава Дністрянського. — Тернопіль, 1999.
82. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст /П.Стецюк. — Львів, 1999.
83. Токвиль А. Демократия в Америке: Пер. с фр./А.Токвиль – М.: Прогресс. 1992. -544 с.
84. Толочко П.П. Традиції державно-політичного розвитку в Україні / П.П.Толочко // Толочко П.П. Від Русі до України. – К., 1997.– С. 33-45.
85. Українська державність у ХХ столітті. Історико-політологічний аналіз / О.Дергачов (керівник авт. колективу). – К.,1996. – 448 с.
86. Українська ідея. Історичний нарис / В.Ф.Солдатенко, В.П. Крижанівський, Ю.А. Левенець. та ін.– К., 1995. – 131 с.
87. Философия Канта и современность - М.: Мысль, 1974. - 469 с.
88. Філософія права: Навч. посібник / За ред. О. Г. Данільяна /О.Г.Данільян. - К., 2002.
89. Франклин В. Избранные произведения /В.Франклин. - М.: Госполитиздат, 1956. - 631 с.
90. Франко І. Суспільно-політичні погляди М.Драгоманова / Іван Франко // Франко І. Збір. тв.: у 50 т.– К.: Наукова думка 1986.– Т. 45.–1986.–С.423-438.
91. Франко І. Вибрані суспільно-політичні твори і філософські твори/І.Франко.– К., 1956.
92. Хайек Ф. А. Пагубная самонадеянность: Ошибки социализма /Ф.А.Хайек. – М.: Новости, 1992.-302 с.
93. Хто є хто в європейській та американській політичній науці. Малий політологічний словник / За ред. Б. Кухти .— Львів, 1997.
94. Цицерон Марк Тулій. Про державу. Про закони. Про природу богів/М.Т.Цицерон. – К.: Основи, 1998.
95. Шульженко Ф. П. Держава і право в суспільно-політичній думці України: основні етапи розвитку /Ф.П.Шульженко.— К., 1995.